

Monika Grącka

WOKÓŁ PODMIOTÓW POLITYCZNEJ SOCJALIZACJI ZWIĄZANEJ Z ROSYJSKIM RUCHEM NARODNICKIM

W drugiej połowie XIX wieku w czasie, gdy zrodził się w Rosji ruch narodnicki, którego amplitudę wyznacza rok reformy uwłaszczeniowej – 1861, apogeum przypada na lata 70., a schyłek – po zabójstwie cara Aleksandra II w 1881 roku, nastąpił niezwykle dynamiczny rozwój prasy rosyjskiej. Zapotrzebowanie na informacje związane było z przeobrażeniami gospodarczymi, społecznymi i politycznymi w owym czasie oraz poszerzającym się kręgiem ludzi wykształconych. Potrzeb w tym zakresie nie zahamował nawet ukaz Aleksandra II w roku 1865, na mocy którego określone zostały zasady funkcjonowania prasy i powołano Główny Zarząd Prasy, kontrolujący podległe mu urzędy cenzury. Wciąż obserwowano stały wzrost liczby gazet i czasopism, chociaż nie wszystkie zdołały utrzymać się na rynku przez dłuższy czas. Według danych opublikowanych w czasopiśmie „Sowriemiennik” w 1858 roku ukazywało się w Rosji 109 gazet i 95 czasopism, głównie w Petersburgu (odpowiednio: 23 i 57) i Moskwie (6 i 13 tytułów), ale też w Kijowie, Odessie, Charkowie, Kazaniu i innych miastach. Powstały również pierwsze instytucje prasowe zajmujące się dostarczaniem materiału informacyjnego zarówno ośrodkom w stolicy, jak i na prowincji. Były to: Rosyjska Agencja Prasowa (RTA) założona w 1866 roku oraz stworzone odpowiednio w latach 1872 i 1882 Międzynarodowa Agencja Prasowa (MTA) i Północna Agencja Prasowa (STA). W maju 1878 roku powstał w Petersburgu pierwszy artel zrzeszający sprzedawców oraz roznosicieli gazet i czasopism. Prasa stała się prężnym środkiem przekazu i chociaż znacząca większość periodyków na rynku miała

charakter reakcyjny, to powyższy stan rzeczy rozwinął kulturę czytelnictwa wśród ludzi, a stosunkowo nieliczne tytuły utożsamiane z ruchem demokratyczno-postępowym, takie jak wspomniany „Sowriemiennik” (1836–1866) czy „Otieczestwiennyje zapiski” (1839–1884), cieszyły się dużym zainteresowaniem i autorytetem.

Naturalne było, że dynamicznie rozwijający się ruch narodnicki, który na trzy dekady zdominował rosyjską myśl społeczną, w propagowaniu swoich ideałów także wykorzystywał prasę, gdzie zwykle obok ideologicznej publicystyki zamieszczano utwory narodnickich beletrystów. W zasadzie nigdy wcześniej piśmiennictwo w Rosji nie było tak społecznie zaangażowane¹ – zauważa współczesny badacz Władimir Błochin i pisze o *politycznej socjalizacji*, jaka w owym czasie miała miejsce, kiedy to pod wpływem słowa pisanego zwykły czytelnik stawał się gorliwym działaczem społecznym.

Narodnictwo było przy tym niezwykle złożoną, ewoluującą strukturą ideologiczną, która miała wiele odmian, etapów oraz formułowała bardzo różne programy społeczno-polityczne, od liberalno-demokratycznych aż po skrajnie radykalne, a czołowi teoretycy ruchu często zmuszeni byli emigrować z Rosji, dlatego też wiele narodnickich pism ukazywało się za granicą bądź nielegalnie w kraju. Każdy jednak odłam ruchu na łamach periodyki zarówno legalnej, jak i nielegalnej podkreślał, że jego priorytetowym celem jest „powrót do ludu”, reprezentowanie jego ideałów oraz walka o nie. Publicysta Fiodor Szerbina pisał na łamach czasopisma „Russkaja mysl”² w 1881 roku: „Lud jest teraz alfą i omegą całej literatury”³.

Narodniccy ideolodzy (Michaił Bakunin, Piotr Tkaczow, Piotr Ławrow, Nikołaj Michajłowski) byli przekonani o wyjątkowości chłopca rosyjskiego wynikającej ze specyfiki wspólnotowej formy życia społecznego (ros. *obszcziny*), w której funkcjonował on od wieków i wierzyli w przyszłość ludu jako czynnika zmian zarówno w kraju, jak i na świecie. W ich mniemaniu chłopstwo w Rosji było jedyną siłą społeczną mogącą w wyni-

---

¹ Zob. W. Błochin, *Oczerki istorii narodniczeskoj mysli wtoroj połowiny XIX wieka*. N.G. Czernyszewskij, N.K. Michajłowski, W.G. Korolenko, N.N. Zlatowratskij, Moskwa 2009, s. 8.

² Miesięcznik „Russkaja mysl” ukazywał się w Moskwie w latach 1880–1918.

³ F. Szerbina, *Zadaczi russoj obszczestwiennoj mysli*, tłum. własne, „Russkaja mysl” 1881, nr 3, s. 27.

ku przewrotu doprowadzić do rewolucji społecznej i osiągnąć ustrój idealny oparty na tradycyjnych wartościach wspólnoty gminnej. Odnosili się tym samym do historiozoficznej utopii „rosyjskiego socjalizmu” Aleksandra Hercena – nazywanego prekursorem myśli narodnickiej. Zgodnie twierdzili, że „wiejska komuna była idealnym zarodkiem tych socjalistycznych grup, na których miało bazować przyszłe społeczeństwo”⁴, a Rosji, w ich mniemaniu, przypadła rola zapoczątkowania na świecie społecznych przemian gwarantujących sprawiedliwość, równość, braterstwo i ludzką godność – wartości upatrywanych tam, gdzie prastare rosyjskie instynkty społeczne znalazły wyraz instytucjonalny. Współczesna badaczka, Małgorzata Abassy, uważa, że:

Wyższość obszczyzny nad innymi modelami organizacji społecznej należała zarówno do sfery kultury materialnej, jak i duchowej oraz wyrastała z religii prawosławnej – jej fundamentami były wiara i miłość⁵.

I tak przedstawiciel anarchistycznego odłamu narodnictwa – Michaił Bakunin w pierwszym numerze zorganizowanego przez siebie (i przy współudziale emigracyjnej młodzieży rewolucyjnej) w Genewie czasopisma „Narodnoje Dieło”, w artykule *Nasz program (Nasza programma, 1868)* żądał oparcia na wspólnotach gminnych i utworzonych na ich wzorcu kooperatywach robotniczych przyszłego ustroju ekonomiczno-społecznego:

Sprawiedliwość ekonomiczna musi, naszym zdaniem, spełniać dwa podstawowe warunki: Ziemia należy tylko do tych, którzy ją sami uprawiają – do gmin rolniczych. Kapitały i wszystkie narzędzia pracy – do robotników, asocjacji robotniczych. Cały przyszły ustrój powinien być swobodną federacją wolnych arteli (asocjacji) – zarówno rolniczych, jak i fabryczno-rzemieślniczych⁶.

---

⁴ I. Berlin, *Rosyjscy myśliciele*, tłum. S. Kowalski, Warszawa 2003, s. 235. „Niemał wszyscy ideolodzy narodnicy uważali, że wspólnota jest twierdzą, która chroni wieś przed kapitalizmem i stanowi jednocześnie ogniwo łączące gminę z socjalizmem” – pisał też M. Kupłowski. Zob. M. Kupłowski, *Ideologia narodnicka a literatura rosyjska w latach 1870–1890*, Warszawa–Kraków 1986, s. 64.

⁵ M. Abassy, *Inteligenca a kultura*, Kraków 2008, s. 205.

⁶ M. Bakunin, N. Żukowski, *Nasz program*, tłum. J. Walicka, [w:] *Filozofia społeczna naradnictwa rosyjskiego. Wybór pism*, A. Walicki (red.), Warszawa 1965, t. 2, s. 37–38. Program przewidywał również zniesienie prawa własności dziedzicznej oraz zrównanie kobiet w prawach politycznych i społeczno-ekonomicznych, zniesienie prawa rodzinnego i instytucji małżeństwa.

Odwoływał się przy tym do „prastarych instynktów społecznych rosyjskiego ludu” i wierzył, że rewolucji dokonać trzeba tylko poprzez lud i w imię ideałów ludowych⁷.

Także mniej entuzjastyczny wobec ludu i patriarchalnej wspólnoty, autor narodnickiej koncepcji spiskowej – Piotr Tkaczow – w wydawanym przez siebie (i we współpracy z grupą rosyjsko-polskich emigrantów) w Genewie czasopiśmie „Nabat” w artykule programowym z 1875 roku wykladał między innymi:

Przez wzmocnienie swej władzy w oparciu o Dumę ludową i szerokie korzystanie z propagandy państwo rewolucyjne urzeczywistni rewolucję socjalną wprowadzeniem w życie reform [...], których ogólny charakter powinien polegać na [...] rozwoju samorządu gminnego oraz stopniowym osłabianiu i likwidowaniu centralnych funkcji władzy państwowej⁸.

Jednak jeszcze w 1869 roku ukazały się w kraju dwa klasyczne dokumenty ideologii narodnickiej: *Listy historyczne (Istoriczeskije pis'ma)* Piotra Ławrowa (opublikowane w piśmie „Niedziela”⁹ pod pseudonimem P. Mirtow)¹⁰ i opublikowany w czasopiśmie „Otieczestwiennyje zapiski” traktat Nikołaja Michajłowskiego *Co to jest postęp? (Czto takoje Progress?)*, które

---

⁷ Zob. A. Walicki, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od oświecenia do marksizm*, Warszawa 1973, s. 407–408. Sprawę gminy chłopskiej i specyfiki rozwojowej Rosji wykorzystywał Bakunin dla uzasadnienia swego anarchizmu, który wkroczył do rosyjskiego narodnictwa pod nazwą bakunizmu. Zob. o tym: M. Wawrykowa, *Rewolucyjne narodnictwo w latach siedemdziesiątych XIX wieku*, Warszawa 1963, s. 160–162, 176.

⁸ P. Tkaczow, *Program czasopisma „Nabat”. Na alarm!*, tłum. M. Wawrykowa, [w:] *Filozofia społeczna...*, op. cit., s. 98–99. Program zakładał ponadto: stopniowe wyłączenie narzędzi produkcji znajdujących się w prywatnym władaniu i przekazaniu ich do wspólnego użytku; wprowadzenie instytucji społecznych, które usunęłyby konieczność pośrednictwa przy wymianie produktów, zamieniając ją na zasadę braterskiej miłości i solidarności; obowiązkowe integralne wychowanie społeczne w duchu miłości, równości i braterstwa oraz likwidację tradycyjnej rodziny, opartej na samowoli mężczyzny.

⁹ Tygodnik „Niedziela” ukazywał się w Petersburgu w latach 1866–1901 i niemal przez cały czas swego istnienia był organem liberalnych narodników.

¹⁰ Swoje idee rozwijał również Ławrow na łamach czasopisma „Bibliograf”, które zaczęło wychodzić w Rosji w 1869 roku, a faktycznym jego redaktorem był zięć Ławrowa Michał Niegrieskuł. Pełną jednak swobodę wypowiedzi uzyskał myśliciel dopiero na emigracji, gdzie do założonego przez siebie czasopisma „Wpieriod” zaprosił do współpracy zarówno Bakunina, jak i Tkaczowa, lecz na skutek różnicy metod prowadzenia walki rewolucyjnej pierwszy z nich odmówił współpracy, drugi zaś szybko opuścił redakcję.

na długo zawładnęły umysłami ówczesnej inteligencji rosyjskiej. Skupienie całej ziemi w ręku wspólnoty gminnej – głosili w nich teoretycy – oto ideał ludowy zgodny z zasadniczymi postulatami socjalizmu, na nim należy się oprzeć i w jego imieniu rozpocząć walkę o lepsze jutro:

Postęp – pisał Michajłowski – jest to stopniowe zbliżanie się do ideału jednostki całkowitej, do możliwie najpełniejszego i najbardziej wszechstronnego podziału pracy między ludźmi. Niemoralne, niesprawiedliwe, szkodliwe i nierozumne jest wszystko, co ten ruch hamuje. Moralne, sprawiedliwe, rozumne i pozytywne jest tylko to, co zmniejsza różnorodność społeczeństwa, zwiększając tym samym różnorodność poszczególnych jej członków¹¹.

Formuła ta była prawdziwą kwintesencją stworzonej przez myśliciela chłopskiej arkadii, idealizującej tradycyjną, opartą na wspólnocie, gospodarce wiejską niewyciągniętą jeszcze w tryby kapitalistycznego rynku.

Ławrow w swych rozważaniach szedł znacznie dalej, czemu pełny wyraz dał już na emigracji w programie czasopisma „Wpieriod” (1873) wydawanego w Zurychu (a od 1874 roku w Londynie)¹²:

W Rosji szczególną glebą, na której zgodnie z ogólnymi zadaniami naszych czasów rozwinąć się może przyszłość większości narodu rosyjskiego, jest chłopstwo z jego gminnym władaniem ziemią. Rozwinięcie naszej gminy w sensie wspólnej uprawy ziemi i wspólnego korzystania z jej plodów, przekształcenie zebrania mirskiego w podstawowy element rosyjskiego ustroju społecznego, wchłonięcie przez własność gminną własności prywatnej [...] – oto specyficznie rosyjskie cele, które winien popierać każdy Rosjanin życzący postępu własnej ojczyźnie¹³.

W kraju kontemplacja wysokich walorów moralnych ludu, połączona z apoteozą patriarchalnej *obszcziny*, dominowała oczywiście w prasie demokratyczno-liberalnej. Jeden z publicystów epoki w 1887 roku wyrażał tę tendencję słowami:

---

¹¹ N. Michajłowski, *Co to jest postęp?*, tłum. J. Walicka, [w:] *Filozofia społeczna...*, op. cit., t. 1, s. 493.

¹² Na łamach „Wpieriod” Ławrow rozwijał wszystkie myśli, które występowały już w *Listach historycznych*. Jednakże, o ile poprzednio zagadnienia ekonomiczne nie były przedmiotem jego szczególnych rozważań, to w czasopiśmie poświęcił im wiele miejsca.

¹³ P. Ławrow, *Naprzód! Nasz program*, tłum. J. Walicka, [w:] *Filozofia społeczna...*, op. cit., t. 2, s. 80–81.

Czytelnik przywykł zewsząd słyszeć, że wspólnota gminna – jest naszym narodowym osiągnięciem, że naród rosyjski, przesiąknięty duchem zasad wspólnoty, jedyny wśród narodów europejskich jest w stanie ustrzec się przed proletariatem, przed zaciętą walką ekonomiczną¹⁴.

Nikołaj Złatowratski – czołowy twórca nurtu literatury narodnickiej w redagowanym przez siebie w latach 1880–1881 czasopiśmie „Russkoje bogatstwo”¹⁵ podkreślał: „jestem sympatykiem ludu i ideałów wspólnoty gminnej”¹⁶. I chociaż w utworach literackich nierzadko ukazywał, jak narodnickiej arkadii zewsząd zagrażały zjawiska rosyjskiej pouwłaszczeniowej rzeczywistości: sztuczny podział administracyjny dokonywany przez urzędników carskich, rozwarstwienie wsi, wyzysk, walka indywidualnych interesów, w jaką potrafiły przeradzać się zgromadzenia *miru* pod presją ekonomiczną¹⁷, to jednak szczerze wierzył w instytucję wspólnoty gminnej – potęgę fundamentów, które stać się miały podstawą świetlanej przyszłości całego społeczeństwa. W cyklu szkiców publicystycznych *Wiejskie dni powszednie* (*Dieriewienskije budni*), które publikował pod koniec lat 70. w kolejnych numerach czasopisma „Otieczestwiennije zapiski”¹⁸ pisał:

Wspólnota daje w formie „własnej zagrody” gwarancję wolności osobistej, po drugie, w formie zebrania gromadzkiego i sądu – gwarancję wyrażania własnej woli w warunkach absolutnej równości, po trzecie, w formie wspólnej pracy, prawo do korzystania w równym stopniu ze wspólnego dorobku i, po czwarte – pomoc, jako

¹⁴ A. Skabiczewskij, *Geroi wiecznych ożidaniij*, tłum. własne, „Niedziela” 1887, nr 6, s. 113.

¹⁵ Miesięcznik „Russkoje bogactwo” był trybuną liberalnej inteligencji narodnickiej i ukazywał się w Petersburgu w latach 1876–1918. Obok Nikołaja Złatowratskiego redagowali go m.in. Nikołaj Michajłowski i Władimir Korolenko.

¹⁶ N. Oranskij (N. Złatowratskij), *Narodnyj wopros w naszem obszczestwie i literaturie*, tłum. własne, „Russkoje bogactwo” 1880, nr 3, s. 30.

¹⁷ „Nie ma już tej jednorodności «wiejskich fundamentów», która tak często bywała w głuchej, starej wsi [...]. Teraz dostrzega (się) walkę dawnych wiejskich tradycji z nowymi prądami. Wręcz wyraźniej widzi (się) wciąż obecne na wsi umiłowane rdzenne ideały, jak są stateczne i nieustępliwe, i jednocześnie, z jaką siłą inne wpływy powoli sączą śmiertelną truciznę w samo serce wiejskiej wspólnoty”. N. Złatowratskij, *Sobranije soczinienij w 8 tomach*, tu i dalej tłum. własne, Sankt-Petersburg 1911–1913, t. 8, s. 59–60.

¹⁸ Cykl *Wiejskie dni powszednie* (*Dieriewienskije budni*) publikował Złatowratski w czasopiśmie „Otieczestwiennije zapiski” w 1879 roku (nr 3, 4, 6, 8, 10, 12). Przygotowując teksty do zbioru dzieł zebranych, tytuł *Wiejskie dni powszednie* zachował pisarz w podtytule, cykl zaś nazwał *Szkice chłopskiej wspólnoty* (*Oczerki kriest’janskoj obszcziny*).

najpełniejszy przejaw kolektywnej obyczajności [...]. Niezwykła elastyczność i żywotność zasady wspólnotowości wśród ludu gwarantuje w przyszłości jej duże znaczenie w postępie społecznym ludzkości¹⁹.

Narodnicki twórca, zgodnie z ideologią ruchu uczynił ze swojego pisarstwa misję w obronie wiejskiej wspólnoty. Postawił sobie za cel ujawniać, „wydobywać niczym perły z morskiej otchłani”, chronić oraz tłumaczyć sens i znaczenie tego, co określał mianem naturalnych podstaw chłopskiego światopoglądu:

Umieć odkrywać te złotonośne żyły – pisał – wydobywać niczym perły z morskiej otchłani, stworzyć kolekcję i chronić ją dla potomnych, niczym drogocenne dziedzictwo ludu; wyjaśniać sens i znaczenie tego dziedzictwa, by uświadomić wszystkim jego wysoką cenę – jakie wzniosłe i wdzięczne zadanie!²⁰.

Podkreślając zalety tradycyjnej gospodarki chłopskiej, ideolodzy narodnictwa wyznaczyli również rolę inteligencji rosyjskiej w dążeniu do społeczno-ekonomicznego postępu kraju, w której nacisk położono głównie na pracę wśród ludu i w imię ideałów uświadamianych przez lud. Na gruncie teoretycznym zrodziła się idea „długu społecznego”, jaki miała mieć do spłacenia inteligencja, przede wszystkim pochodzenia szlacheckiego, wobec przez wieki uciskanych i niewolonych chłopów, dzięki którym zdobyła ona wykształcenie i możliwość rozwoju:

Drogo zapłaciła ludzkość za to, by kilku myślicieli mogło w zaciszu gabinetów mówić o jej postępie – pisał Ławrow w *Listach historycznych*: Gdyby policzyć garstkę wykształconych ludzi obecnej doby oraz mnóstwo istot ludzkich [...], które trudziły się tylko dla zachowania własnej egzystencji i dla rozwoju innych [...], gdyby można było tego dokonać, to z pewnością wielu naszych współczesnych przeraziłoby się na samą myśl, jak olbrzymim kapitałem krwi i pracy został okupiony rozwój. [...] Zdejmę z siebie odpowiedzialność za cenę krwi, jaką okupiony został mój rozwój, jeśli sam, posługując się owocami tego rozwoju przyczynię się do zmniejszenia zła teraźniejszego i przyszłego. Jeśli jestem człowiekiem światłym – obowiązany jestem tego dokonać²¹.

¹⁹ N. Złatorwatskij, *Sobranije soczinenij...*, op. cit., s. 96, 196.

²⁰ *Ibidem*, s. 99.

²¹ P. Ławrow, *Listy historyczne*, [w:] *Filozofia społeczna...*, op. cit., t. 1, s. 76–83.

Nikołaj Michajłowski, z kolei, na łamach periodyku „Otieczestwien-nyje zapiski” w 1875 roku marzył, by: „móc utonąć, rozplynać się w tej szarej, prostaczej masie ludu, utonąć bezpowrotnie, ale zachować ów kaganek prawdy i ideału, który udało mi się zdobyć kosztem tegoż ludu”²². Słowa te znakomicie wyrażały stan duchowy tzw. „kajającej się szlachty” – wykształconej, postępowej młodzieży, dręczonej poczuciem winy socjalnej i pragnącej poświęcić się dla dobra ludu.

Funkcji obrońców interesów chłopstwa rosyjskiego podjęli się także wykształceni raznoczyńcy, którzy według Ławrowa i Michajłowskiego, podobnie jak cała postępową inteligencja, mieli obowiązek demokratyzować system społeczny, walcząc o godność i dobro chłopca w warunkach doświadczanej wokół biedy i niesprawiedliwości w okresie poułaszczeniowym. Idee szczytnego posłannictwa i heroicznego poświęcenia się dla ludu znalazły wyraz w masowych akcjach określanych mianem „wędrówek w lud”. Tysiące ludzi ruszyło na wieś wiedzionych tam powszechnie podzielanym wśród rosyjskiej młodzieży moralno-społecznym etosem: „Jeszcze niedawno – wspominał na początku lat 90. XIX wieku publicysta Aleksander Prugawin – cała Rosja była świadkiem ruchu, w którym masa ludzi o różnym statusie społecznym, w różnym wieku, pod natchnieniem idei wyruszyła do najodleglejszych zakątków kraju, by w głuchych wsiach walczyć z plagami nawiedzającymi lud: głodem, cholera, tyfusem itd.”²³.

„Do ludu” popychała ówczesną młodzież również propagowana przez teoretyków ruchu wiara w „rewolucyjne i socjalistyczne instynkty” chłopca rosyjskiego, któremu należało wskazać jego siłę i nauczyć go wyrażać swą wolę. Propagandyści i buntownicy (tzw. ławryści i bakuniści) szli między lud z przekonaniem, że rola warstwy oświeconej dobiega końca w dziejach, a zaczyna się era ludowa:

Daleko od ojczyzny wznosimy nasz sztandar – pisał Ławrow w czasopiśmie „Wpie-riod” – sztandar społecznego przewrotu w Rosji i całym świecie. Nie jest to sprawa jednostki czy kółka, to sprawa wszystkich Rosjan, którzy zrozumieli, że obecny

---

²² N. Michajłowski, *Połnoje sobranije soczinenij*, Petersburg, t. 3, s. 707. Cyt. za A. Walicki, *Rosyjska filozofia...*, op. cit., s. 389.

²³ A. Prugawin, *Zaprosy naroda i objazannosti intelligencii w oblasti proszwieszczenija i wospitanija*, tłum. własne, Sankt-Petersburg 1895, s. XX.

ustrój polityczny prowadzi Rosję do zagłady, że współczesny układ społeczny nie jest w stanie zaleczyć ran kraju.

Nie mamy imienia. My – Rosjanie, którzy żądają dla Rosji władzy ludu, prawdziwego ludu; wszyscy Rosjanie, którzy świadomi są, że władza może być zdobyta tylko poprzez powstanie ludowe, którzy zdecydowani są przygotować to powstanie, wyjaśnić ludowi jego prawa, siłę i obowiązki²⁴.

Jedni pragnęli, zatem, porwać chłopów do powstania, drudzy ograniczali się do propagowania idei socjalistycznych, trzeci zaś – stawiali przed sobą cele oświatowe i humanitarne, wszyscy jednak narażali się na prześladowania, areszty, wyroki śmierci czy tylko i aż na biedną wiejską egzystencję wśród swoich „wybrańców”. Różne poglądy i odcienie roztopiły się w ruchu i jak to trafnie określił włoski historyk i badacz narodnictwa Franco Venturi „spłonęły w jeden zapał poświęcenia”²⁵.

Pisarz i działacz narodnicki Siergiej Stiepnia-Krawczyński wspominał:

Nic podobnego nie było ani przedtem, ani potem. Zdawało się, że działało tu raczej jakieś objawienie, niż propaganda. [...] Był to jakiś pochód krzyżowy, mający zupełnie zaraźliwą i wszechpochłaniającą cechę ruchów religijnych. Ludzie dążyli nie tylko do osiągnięcia pewnych celów praktycznych, lecz jednocześnie do zaspokojenia głębokiej potrzeby osobistego oczyszczenia moralnego²⁶.

Inny uczestnik „wędrówek w lud” Władimir Debogorij-Mokrijewicz również podkreślał w swoich zapiskach, że zapał i entuzjazm wśród młodzieży inteligenckiej podsycany przez publikacje na łamach prasy narodnickiej propagującej wiarę w lud był wprost niespotykany:

Każdy z nas – pisał on – czuł za sobą miliony chłopów. Mając taką wiarę, można było liczyć na sukces [...]. Uznawaliśmy tylko siebie [...], odrzucając na bok, jako nic nie warte, wszystko, co stało poza nami, poza tym chłopem²⁷.

²⁴ Program Ławrowa sformułowany w czasopiśmie „Wpieriod”. Cyt. za: A. Wołodin, B. Itenberg, *Ławrow, „Mołodaja Gwardija”*, Moskwa 1981, s. 203.

²⁵ F. Venturi, *Il populismo russo*, (b.m.w.), 1952, t. II, s. 818, cyt. za: M. Wawrykowa, *Rewołucyjne narodnictwo...*, op. cit., s. 345.

²⁶ S. Stiepnia-Krawczyński, *Podziemna Rosja. Obrazki z przeszłości młodej Rosji*, (b.t.), Lwów 1897, s. 180, 181.

²⁷ W. Debogorij-Mokrijewicz, *Wospominanija*, tłum. własne, Petersburg 1908, s. 102–103.

Zdaniem współczesnego badacza Mariana Brody:

Fakt, że właśnie narodnictwo mogło stać się w społeczeństwie i państwie rosyjskim tak bardzo wpływową i popularną formacją myślową, kulturową i społeczną, określającą podstawy i sposób pojmowania świata przez szerokie kręgi inteligencji rosyjskiej, a także ogrom i charakter nadziei, wiązanych z podejmowaną przez nie działalnością miały swe podstawy i korzenie nie tylko w ówczesnej sytuacji ekonomicznej i społeczno-politycznej kraju. Ich podstaw i uwarunkowań należy również szukać w sferze najbardziej trwałych, rozpowszechnionych (podkreślenie M.G.) i znaczących duchowo-mentalnych i kulturowo-społecznych właściwości Rosji²⁸.

Niewątpliwie tak, i nie bez znaczenia na tak szeroki odzew społeczny na hasła ruchu miało słowo pisane propagujące w narodniczej prasie mit wspólnoty wiejskiej oraz wiarę w rosyjskiego chłopca.

Bibliografia

- Abassy M., *Inteligencja a kultura*, Kraków 2008.
- Bakunin M., Żukowski N., *Nasz program*, tłum. J. Walicka, [w:] *Filozofia społeczna narodnictwa rosyjskiego. Wybór pism*, A. Walicki (red.), Warszawa 1965, t. 2.
- Berlin I., *Rosyjscy myśliciele*, tłum. S. Kowalski, Warszawa 2003.
- Błochin W., *Oczerki istorii narodniczeskoj mysli wtoroj połowiny XIX wieka. N.G. Czernyszewskij, N.K. Michajłowski, W.G. Korolenko, N.N. Zlatowratskij*, Moskwa 2009.
- Broda M., *Narodnicke ambiwalencje. Między apoteozą ludu a terrorem*, Łódź 2003.
- Debogorij-Mokrijewicz W., *Wospominanija*, Petersburg 1908.
- Filozofia społeczna narodnictwa rosyjskiego. Wybór pism*, A. Walicki (red.), Warszawa 1965, t. 1, 2.
- Kupłowski M., *Ideologia narodnicka a literatura rosyjska w latach 1870–1890*, Warszawa–Kraków 1986.
- Ławrow P., *Listy historyczne*, tłum. J. Walicka, [w:] *Filozofia społeczna narodnictwa rosyjskiego. Wybór pism*, A. Walicki (red.), Warszawa 1965, t. 2.
- Ławrow P., *Naprzód! Nasz program*, tłum. J. Walicka, [w:] *Filozofia społeczna narodnictwa rosyjskiego. Wybór pism*, A. Walicki (red.), Warszawa 1965, t. 2.
- Michajłowski N., *Co to jest postęp?*, tłum. J. Walicka, [w:] *Filozofia społeczna narodnictwa rosyjskiego. Wybór pism*, A. Walicki (red.), Warszawa 1965, t. 2.

²⁸ M. Broda, *Narodnicke ambiwalencje. Między apoteozą ludu a terrorem*, Łódź 2003, s. 145.

- Oranskij N. (Złatowratskij N.), *Narodnyj wopros w naszym obszczestwie i literaturie*, „Russkoje bogatstwo” 1880, nr 3, s. 28–33.
- Prugawin A., *Zaprosy naroda i objazannosti intelligencii w oblasti proswieszczenija i wospitanija*, Sankt-Petersburg 1895, s. XX.
- Skabiczewskij A., *Geroi wiecznych ozidaniij*, „Niedziela” 1887, nr 6, s. 113–114.
- Stiepiak-Krawczyński S., *Podziemna Rosja. Obrazki z przeszłości młodej Rosji*, (b.tł.), Lwów 1897.
- Szczerbina F., *Zadaczi ruskaj obszczestwiennoj mysli*, „Russkaja mysl” 1881, nr 3, s. 24–37.
- Tkaczow P., *Program czasopisma „Nabat”. Na alarm!*, tłum. M. Wawrykowa, [w:] *Filozofia społeczna narodnictwa rosyjskiego. Wybór pism*, A. Walicki (red.), Warszawa 1965, t. 2.
- Venturi G., *Il populismo russo*, (b.m.w.), 1952, t. II.
- Walicki A., *Rosyjska filozofia i mysl społeczna od oświecenia do marksizmu*, Warszawa 1973.
- Wawrykowa M., *Rewolucyjne narodnictwo w latach siedemdziesiątych XIX wieku*, Warszawa 1963.
- Wołodin A., Itenberg B., *Ławrow*, „Mołodaja Gwardija”, Moskwa 1981.
- Złatowratskij N., *Sobranije soczinienij w 8 tomach*, Sankt-Petersburg 1911–1913, t. 8.

WOKÓŁ PODMIOTÓW POLITYCZNEJ SOCJALIZACJI ZWIĄZANEJ Z ROSYJSKIM RUCHEM NARODNICKIM

Teoretycy ruchu narodnickiego w Rosji podkreślali zalety tradycyjnej gospodarki chłopskiej oraz wyznaczyli rolę inteligencji rosyjskiej w dążeniu do społeczno-ekonomicznego postępu kraju, w której nacisk położono głównie na pracę wśród ludu i w imię ideałów uświadamianych przez lud.

W sukces teoretykom ruchu w propagowaniu idei narodnickich pośpieszyła zarówno legalna, jak i nielegalna prasa, która stanowiła swoiste forum publiczne zwolenników ideologii. W zasadzie nigdy wcześniej piśmiennictwo w Rosji nie było tak społecznie zaangażowane. Pod wpływem ówczesnej prasy zwykły czytelnik stawał się gorliwym działaczem społecznym.

Przedmiotem artykułu jest analiza procesu kształtowania się świadomości ideologicznej społeczeństwa rosyjskiego II połowy XIX wieku, w którym tak dużą rolę odegrała publicystyka.

Słowa kluczowe: rosyjski ruch narodnicki, ideologia narodnicka, polityczna socjalizacja.

ON THE SUBJECTS OF POLITICAL SOCIALIZATION CONNECTED WITH THE RUSSIAN NARODNIK MOVEMENT

Theoreticians of the Russian Narodnik movement emphasized the virtues of the traditional peasant economy and set the role of Russian intelligentsia in pursuit of the socio-economic progress of the country, where emphasis was placed mainly on the work of the people and on the ideals of the people.

Both the legal as well as the illegal press, which constituted a specific public forum of ideological supporters, came to the theorists of the movement's aid in propagating the Narodnik ideas. In fact, never before was literature in Russia so socially involved. Under the influence of the then press the ordinary reader became a zealous social activist.

The subject of this article is an analysis of the process of ideological consciousness formation of the Russian society of the second half of the 19th century, when journalism was so important.

Keywords: The Russian Narodnik movement, the Narodnik ideology, the Political Socialization.